

ÉSZT PREGNÁNS HATÁROZÓS SZERKEZETEK KONTRASZTÍV VIZSGÁLATA

Lerch Ágnes

1. A dolgozat tárgya észti pregnáns határozós szerkezetek vizsgálata a finnugor és az indoeurópai nyelvek közötti azon szemléleti különbségek aspektusából, amelyek a határozói ige-vonzatok viszonyjelölő elemének jelentésében nyilvánulnak meg. Az észti középpontba állítása ezen a téren sok tanulsággal jár; ez mindenekelőtt az észtet ért idegen — elsősorban német — hatással magyarázható, amelynek következtében az észti kevésbé tisztán finnugor szemléletű, mint a finn, de még mindig inkább az, mint a többek között ugyancsak erős német hatást mutató magyar. Az észti a XIII. századtól kb. a XVIII. századig az alnémet hatás dominál, majd az irodalmi német nyelv kerül előtérbe.¹ A svéd, a finn és az orosz hatást elsősorban a nyelvjárássok tükrözik.² A finn norma ezen túl fontos szerepet kapott az észti a század elején lezajlott nyelvújítási mozgalomban is.³ Magára a finnre idegen nyelvek kevésbé hatottak, mint az észtre. Az összevető vizsgálat folyamán tehát nemcsak a finnugor és az indoeurópai nyelvek közötti különbségekre derülhet fény, hanem arra is, hogy ebből a szempontból hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyes finnugor nyelvek. A magyar és a finn nem csupán kontrasztul szolgál ahhoz, hogy kijelöljük az észti helyét a finnugor nyelvek között, hanem mint egymástól viszonylag távol álló finnugor nyelvek, bizonyos esetekben garaptálják az egyező szemlélet finnugor eredetét.

¹ A. SAARESTE: Die estnische Sprache. Tartu, 1932. 13-16.

² uo. 24-26.

³ L. KETTUNEN: Eestin kielen oppikirja. Porvoo, 1931. 91.

2. A finnugor összehasonlító mondattan területén még meglehetősen sok a fehér folt. A legszembetűnőbb, a valamennyi finnugor nyelvre jellemző, és a nyelvcsaládot az indoeurópai nyelvcsaládtól elválasztó (ill. az altaji nyelvcsaláddal összekötő) sajátosságokra azonban már régebben felfigyeltek. A határozós szerkezetekre vonatkoztatva mindkét megállapítás érvényes. Az utóbbit konkretizálva: a határozós szerkezetekben nyilvánul meg pl. a finnugor nyelveknek az a közös vonása, hogy a valóságot az indoeurópai nyelvek statikus szemléletével ellentétben a maga dinamizmusában ragadják meg: az indoeurópai lokatívuszi viszonyt a finnugor nyelvek gyakran latívusszal vagy ablatívusszal fejezik ki.

Ezekben a latívuszi ill. ablatívuszi szerkezetekben a határozó egyes igékhez kötelező, másokhoz fakultatív vonzatként kapcsolódik. De a határozói vonzat kötöttségének erőssége szempontjából nemcsak egy nyelven belül van különbség az egyes érintett igék között, hanem gyakran ugyanazon ige és más nyelvbeli megfelelője között is. Az észt *jääma*, a finn *jääda*, a magyar *marad*, a német *bleiben* ige határozója (amennyiben hely-, ill. állapotfogalmat fejez ki) egyaránt struktúramegkülönböztető jegy, a teljes mondatformában kötelező bővítő, de kontextusban az észt *jääma* és a finn *jääda* igehez erősebben kapcsolódik a helymegjelölő latívuszi vonzat, mint a magyar *marad* és a német *bleiben* igehez a (helymegjelölés esetén rendszerint) lokatívuszi határozó. Mivel azonban a kötöttség erősségének ezen eltérései a szemléletbeli különbségek feltárása szempontjából nem lényegeseek, vizsgálatuktól eltekintettem.

Az ide tartozó latívuszi és ablatívuszi szerkezetek között azonban egy más természetű különbség is felfedezhető, amely az igék jelentéstartalmában nyilvánul meg, és a szóban forgó szerkezetek igéit két csoportra osztja. Az első csoportba tartozók eredetileg *+mozgás* jegyű igék voltak (vagy ma is azok), ami részben megmagyarázza latívuszi ill. ablatívuszi vonzatukat. (Ide sorolhatók pl. a következő észt igék:

jüäma, jätma, ilmuma, kaduma, eksima, kogunema, jaotama, ill. liginema, välja minema/tulema, sisse minema/tulema, läbi minema/tulema, üle pääsema, mööda minema). A második csoportba tartoznak a tulajdonképpeni pregnáns (nyugvás és mozgás, ill. a cselekvés, történés és ezek eredményének, következményének mozzanatát összeötvöző) szerkezetek -mozgás jegyű igéi (az észben pl. *surema, uppuma, uputama, väsima; külma, külmetama, põlema, põletama, mädanema; mahtuma, viibima; ära müüma, peitma, unustama; ill. leidma, leiduma, otsima, korjama, kinni võtma, ostma*). Az utóbbi kategóriába tartozó szerkezeteket azért neveztem tulajdonképpeni (vagy szorosabb értelemben vett) pregnáns szerkezeteknek, mert egyesek (így pl. WIEDEMANN⁴ és HAKULINEN⁵) minden finnugor latívszói és ablatívszói szerkezetet pregnánsnak tekintenek, amely az indoeurópai lokatívszói használattal szemben áll. Bár elfogadom HAKULINENnek azt a nézetét, hogy az eredetileg +mozgás jegyű igékkel alkotott latívszói szerkezetek is pregnánsak (olyan igéket ui., amelyek eredeti mozgásjelentése elhomályosult, a latívszói szerkezetek között lehet találni), mivel azonban ez a tulajdonságuk csak szinkrón szempontból nyilvánul meg, jobbnak látom a két igecsoport különválasztását.

A nyelvcsaládunkra (és az altaji nyelvekre) jellemző dinamikus szemlélet realizálódik a három irány következetes és határozott elkülönítésében. Ezzel szemben feltehető, hogy az indoeurópai lokatívsz *hol* és *hová* kérdésre felelő helyhatározó volt, és így a *honnán* kérdésre felelő ablatívszsal állt szemben. Az indoeurópai lokatívsz és ablatívsz szembenállásában nem a +mozgás jegy nyilvánult meg elsődlegesen, hanem az érintkezés tartós volta vagy beállása (lokatívsz) illetve megszűnése (ablatívsz) közötti ellentét, tehát *punktudlis*,

⁴ F.J. WIEDEMANN: Grammatik der ehstnischen Sprache. St.Petersbourg, 1875. 343-347.

⁵ L. HAKULINEN: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki, 1961. 425-432.

statikus szemlélet.⁶ Ez a statikus szemlélet, a puntualitás mozzanatának előtérbe kerülése az indoeurópai nyelvekben úgy realizálódik, hogy a *hol* és a *hová* kérdésre gyakran azonos prepozícióval (sőt olykor azonos esettel) felelnek.⁷

Az *érintkezés* mozzanatának regisztrálása mind a finnugor, mind az indoeurópai nyelveknek sajátja, de mivel a finnugor nyelvekben az *elvdülés-érintkezés* oppozíciós párjával szemben az irányulás hármassága került előtérbe, vagyis a valóságban lejátszódó folyamatok dinamikájának a nyelvben való tükröződésére irányuló tendencia, az *érintkezés* jegyen belül alakilag az irányhármasság zárt rendszerébe illeszkedve elkülönült a *tartós*, ill. a *beálló érintkezés* jegyének kifejezése, és így a *mozgás* jegy érvényesülése az *elvdülés-érintkezés* oppozíció alaki realizálódását háttérbe szorította. Az indoeurópai lokatívisz egykori kettős funkciója azonban azt bizonyítja, hogy a *tartós* és a *beálló érintkezés* jegye nem volt releváns, ezekben a nyelvekben tehát a valóság puntualitásában való megragadására irányuló törekvés erőteljes lehetett.

Vannak olyan ma is mozgást jelentő igék (pl. észt *liginema*, *välja minema/tulema*, *sisse minema/tulema*, *üle pääsema*, *mööda minema* stb.), amelyek bizonyos finnugor ablatíviszi vonzatával szemben az indoeurópai nyelvekben loka-

⁶ A finnugor lokatívisz és latívisz rokonságára ill. szembenállásukra az ablatíviszszal az *érintkezés* jegy szempontjából SIMONYI ZSIGMOND is utalt (A magyar határozók. I. Bp. 1888. 27. és 35.); rámutatott az indoeurópai lokatívisz kettős funkciójára is, de ezt az ablatíviszszal nem állította oppozícióba, s nem fejtette ki, hogy a finnugor nyelvek rendszerében az *érintkezés* jegynek az indoeurópai nyelvekben betöltött funkciójához képest alárendelt szerepe van).

⁷ L. HAKULINEN: i.m. 425.

típusz áll.⁸ Bár ezekben a szerkezetekben is a finnugor nyelvek dinamikus jellege nyilvánul meg az indoeurópai punktuális szemlélettel ellentétben, itt épp az indoeurópai szerkezet a pregnáns. A mozgást jelentő ige mellett a lokatípuszi határozó föllépését az indoeurópai rendszerben elsődleges, az *érintkezés* mozzanatának kifejezésére irányuló tendencia váltotta ki, éppúgy, mint ahogy a szorosabban vett finnugor pregnáns latípuszi és ablatípuszi szerkezetekben a *-mozgás* jegyű ige a *+mozgás* jegyű viszonyjelölő elemű határozóval való szerkesztésében az alapvető, az irányulás kifejezésére, a valóságban végbemenő folyamat dinamikus megragadására törekvő tendencia nyilvánul meg. Megállapíthatjuk tehát: a *pregnáns szerkezeteket* mindkét nyelvcsaládban elsősorban az alapvető — a finnugor nyelvekben az *irányulás*, indoeurópai nyelvek esetében az *érintkezés* mozzanatának kifejezését előnyben részesítő — szemléletbeli sajátosságot realizáló tendencia hozhatta létre.⁹

3. A *-mozgás* jegyű igékkel alakult pregnáns latípuszi és ablatípuszi szerkezetek

3.1. A *-mozgás* jegyű igékkel alakult pregnáns latípuszi szerkezetek

Ezuttal a következő észt igék latípuszi szerkezeteit (és finn, magyar, német megfelelőiket) tekintem át¹⁰: A/ *surema*,

⁸ Pl. Siis see on see, kus keegi õues seisis, kui meie sealt päevalooja eel mööda sõitsime (TÖ III. 25.)
Se on siis se, jonka pihalla joku seisoi, kun me auringon laskun edellä kuljimme siittä sivu
Az az akkor, ahol valaki az udvaron állt, mikor mi ottan napnyugta előtt elhaladtunk
Dann ist das der Hof, wo wir jemand am Tor stehen sahen, als wir kurz vor Sonnenuntergang dort vorbeifuhren

⁹ A kérdésszerű szerkezetek sajátosan összetett természetére SIMONYI ZSIGMOND (i.m. 32.) és KLEMM ANTAL (Magyar történeti mondattan. Bp. 1928. 160, 163.) is rámutatott. Hasonló kontaminációs magyarázatot ad L. HAKULINEN pl. a finn *löytyä* ige ablatípuszi vonzatára (i.m. 428.).

¹⁰ Megállapításaimat bű példaanyagból szűrtem le, hely hiányában azonban ebből csak egyet-egyet mutathatok be. Ugyanezért nem tárgyalok minden idevonható szerkezetet.

uppuma, uputama; vásima; B/ külmeta, külmetama; pölema, pöletama; mädanema; C/ mahtuma, viibima; D/ ära müüma, peitma, unustama. (Az egyes csoportokon belül az igék között bizonyos szemantikai rokonság fedezhető fel.)

A/ Bár a *hal* igének, a német lokatívuszi szerkezettel ellentétben, mindhárom finnugor nyelvben van latívuszi szerkezete, ezek funkciója eltérő. Az eredeti finnugor szemléletet legtisztábban a finn őrizte meg, az észten és még inkább a magyarban már más szemlélet nyomai mutatkoznak.

Az észten illatívusz áll a *surema* ige mellett akkor, ha a halál tartós állapot, folyamat következményeként lép föl: "*suri nälga, rōugese* (er starb Hungers, an den Blättern). Der Illativ bezeichnet hier dasjenige, dessen dauernder Einwirkung man erliegt, sonst wird die Veranlassung des Sterbens auch durch den Elativ ausgedrückt, z.B. *suri hāwa* (er starb an der Wunde, die Wunde verschlimmerte sich, bis sie den Tod herbeiführte), *suri hāwast* (er starb in Folge einer empfangenen Wunde), *suri sest hōbist* (er starb durch diesen Schlag), aber *suri senna hōpi* könnte man nicht sagen."¹¹

Az észten illatívusznak a finnben is ez felel meg: *hän kuoli nälkään, tautiin*. A magyar *hal* ige mellett az illatívuszon kívül (*belehal valamibe*) felléphet lokatívusz (*éhen hal, meghal valamely betegségben*)¹² és ablatívusz (*meghal valamitől*) is.

WIEDEMANN szerint az észten *surema* ige illatívuszi szerkezetében az a jelentés nyilvánul meg, hogy a halál valamely tartós hatás, állapot következménye, az elatívuszi szerkezet ezzel szemben ezen hatás, állapot pillanatnyiságát fejezi ki. Az eredeti szemléletet legtisztábban őrző finn *kuolla* igének nincs ilyen szerepű elatívuszi vonzata: a valóságnak az észten illatívuszi, ill. elatívuszi szerkezettel kifejezett folyamatait

¹¹ F.J. WIEDEMANN: i.m. 345.

¹² A magyar lokatívuszi szerkezet kialakulását elősegíthették hiperkorrekt alakok is; vö.: *Herodes bele holt az gonoz palaszak zerelmeeben* (Erdy-K. 524. - Idézi: BEKE Ö.: Finnugor határozós szerkezetek, NyK. 43. 214.).

elkülönítő szempont a finnben ismeretlen. A magyar esethasználatot, az észthez hasonlóan, a névszó jelentéstartalma is szabályozza (ennek leírására ezúttal nem térek ki).

Ahogy a magyar lokatívszói vonzatstruktúra kialakulásában a hiperkorrekt alakok és az egyéb magyar lokatívszozagos állapot- és okhatározók hatása, tehát több tényező játszott közre, éppúgy nem független a magyar és az észtl ablatívszói (elatívuszi) szerkezet az egyéb magyar ablatívszói, ill. észtl elatívuszi okhatározóktól, és az észtl esetében valószínűleg a német *sterben* ige *vor* prepozíciós struktúrájától sem.

A magyar *hal* ige három vonzatstruktúrája diakrón szempontból nem egyenrangú, szinkrón szempontból azonban igen. Ez a jelenség a (szorosabban vett) pregnáns latívszói szerkezetek valamennyi csoportjában felfedezhető, ellentétben a *mozgás* jegyet eredetileg vagy ma is jelentéstartalmukba foglaló, pregnáns szerkezetben domináló igék mondatformáival, amelyek észtl, ill. finn latívszói szerkezetének a magyarban általában két (lokatívszói ill. latívszói) vonzatstruktúra felel meg, ezek azonban sem diakrón, sem szinkrón szempontból nem egyenrangúak; a lokatívszói háttérbe szorította az eredeti latívszói szerkezetet (vö. pl. a *hagy*, *marad* stb. igék megfelelő struktúráit).

Hogy az eredeti latívszói szemlélet a finnben és az észtlben is erősebb, mint a magyarban, azt igénk esetében nemcsak az bizonyítja, hogy a három magyar struktúrával két észtl és mindössze egy finn - az eredeti latívszói szerkezet - áll szemben, hanem az a körülmény is, hogy a finn és az észtl nemcsak a halál okát jelöli fakultatív latívszói határozóval, hanem helyét is, noha a helyhatározó sokkal lazábban kapcsolódik az igéhez; vö.: *Hän kuoli maantielle*; (ő) meghalt az országúton (B. 212.); *tahab linna surra, oma rahwase*; (er) will in der Stadt sterben, bei seinen Angehörigen (WG. 345.) A finn és az észtl latívsz az ige nyugvásjelentéséhez a történés helyszínén maradás mint következmény +*mozgás* jegyű (vö. az észtl

jäämä, finn *jäämä* igét!) mozzanatát kapcsolja. A finnben és az észten persze lehetséges a lokatívszi szerkesztés is; a magyarban és a németben csak ez lehetséges. A finn és az észti pregnáns latívszi szerkezet jelentéstartalma a magyarban és a németben csak két szerkezettel adható vissza. Ennek az az oka, hogy míg a finn és észti struktúrában a történés helyszínen maradás mint következmény az igében megnyilvánuló nyugvás-jelentéshez mozgásjelentést kapcsol, tehát a szerkezetet pregnánssá teszi, addig a magyar és a német szerkezetben a megjelölt helyen maradás mozzanata, ha benne rejlik is, szintaktikai síkon nem mutatkozik meg, mivel két nyugvásjelentés kapcsolódik össze. Ezek a magyar szerkezetek arról tanúskodnak, hogy a jelentésváltozások (ebben az esetben a *marad* igéé) további változások láncreakcióját válthatják ki. Ez a jelenség szintén felfedezhető a pregnáns latívszi szerkezetek egyéb csoportjaiban is.

Áttérve az *uppuma* ige latívszi szerkezetének és megfelelőinek a vizsgálatára, ismét az iménti képet kapjuk: az indoeurópai lokatívszi vonzattal a három finnugor nyelv latívszi szerkezete áll szemben. (A magyarban a pregnáns latívszi szerkezet mellett kialakult egy lokatívszi struktúra is, amely természetesen nem pregnáns):

- ... et ta peaaegu järve oleks uppunud (P)
- ... että hän oli ollut hukkuu lampeen
- ... hogy (ő) majd belefűllött a tóba
- ... dass er im Teich beinahe ertrunken wäre

A magyar latívszi, ill. lokatívszi szerkezet használatát a névszó jelentéstartalma is szabályozza; vö. a/ *befűllad a tóba*, ill. b/ *megfűllad a tóban*; de c/ csak *megfűllad a fűstben* (ill. egyéb okhatározós szerkezetek analógiájára *megfűllad a fűsttől*). Az a/ és a b/ szerkezetet a valóságban lejátszódott folyamat dinamikus, ill. statikus megragadása állítja szembe; a c/ szerkezetben latívszi szerkesztés nem lehetséges, mivel a névszó jelentéstartalma a *mozgás* (mint esés, elsüllyedés) jegy asszociálását kizárja.

A finnben és az észtnben a határozó funkcióját betöltő névszó szereplése pregnáns latívszói szerkezetben szemantikailag kevésbé korlátozott. Ezekben a finn és észti szerkezetekben olyankor, amikor a névszó jelentéstartalma nem teszi lehetővé, hogy a mozgásfolyamat mint előzmény az ígében megnyilvánuló statikus jellegű történéshez kapcsolódjon, a folyamatos, nyugvásjelentésű "ott-tartózkodás" és a befejezett, mozgásfolyamatot implikáló "oda maradás" mozzanata, mint eredmény, következmény ötvöződik össze. A finn és az észti tehát azokban az esetekben, amikor a mozgásfolyamat mint előzmény nem kapcsolódhat az ige -mozgás jegyű jelentéséhez, a mozgásfolyamatot mint következményt fejezi ki, s így az indoeurópai szemlélet által punktuálisan megragadott folyamatot igen gyakran változásában tükrözi.

A finnugor, ill. az indoeurópai szemlélet tisztán nyilvánul meg az észti *väsima* és a finn *väsytä*, ill. a német *ermüden* ige okhatározós szerkezeteiben, a magyar *fárad* ige esetében azonban ismét felfedezhető az iménti hármasság: a finnugor típusú *belefárad valamibe* latívszói szerkezet mellett használatos és vele egyenrangú (az *elfárad valamitől* ablatívszói és) az *elfárad valamiben* lokatívszói szerkezet is. Az észti és a finn (ill. a magyar), valamint a magyar és a német ige határozós szerkezeteiben azonban nemcsak a finnugor latívszói — indoeurópai lokatívszói okhatározós szerkezet oppozíciója fedezhető fel, hanem a finnugor szemléletű latívszói — indoeurópai típusú lokatívszói helyhatározós szerkezeté is: *wäzsisid sügawa lume sisse*; (*sie ermüdeten im tiefen Schnee*) (WG. 346.); *elfáradtak a mély hóban; ukko väsyi tielle* (SKRK. 426.) Hasonló jelenség ez, mint amit az észti *surema*, ill. a finn *kuolla* ige pregnáns latívszói, ill. magyar és német megfelelőik nem pregnáns lokatívszói helyhatározós szerkezetével kapcsolatban tapasztaltunk.

Mint eddig is megállapítottuk, ha a négy nyelvet abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a valóság bizonyos folyamatait a

maga dinamizmusában vagy pontualitásában, statikusan tükrözik-e vissza, számottevő változás a magyarban tapasztalható. A finnugor nyelvekre jellemző dinamikus szemléletet a magyarban gyakran elnyomta, ill. felváltotta az indoeurópai nyelvek statikus szemlélete. Szemantikai kritériumok alapján elkülöníthetők azok az esetek, amikor a magyar az illető történést dinamikusan és statikusan is, valamint azok, amikor csak statikusan képes tükrözni. Az egyes esetek a már említett *belefutad a vízbe és megfullad a vízben* ill. *megfullad a füstben* szerkezetekkel szemléltethetők. Ha a lokatívszi szerkezetekben megnyilvánuló statikus szemlélet okát keressük, azt tapasztaljuk, hogy az első esetben közvetlenül, a második esetben közvetve hat a puntuális, statikus szemléletmód. Elvileg minden esetben két lehetőség van a valóság folyamatainak dinamikus visszatükrözésére: a nyugvást jelentő ige mozgásjelentésű viszonyjelölő elemmel ellátott határozója a cselekvés/történés előzményére vagy következményére utal. Az első lokatívszi szerkezetben reális lehetőség van a történés előzményének *+mozgás* jegyű határozóval való jelölésére; így a mozgásfolyamatnak mint előzménynek a figyelmen kívül hagyása puntuális szemléletre mutat. A második lokatívszi szerkezet esetében — amikor a történés előzménye nem lehet mozgásfolyamat, következménye pedig, a történés helyszínén maradás mozzanata, a *marad* ige jelentéstartalmának szemléletbeli változása következtében ugyancsak nem asszociálja a mozgásfolyamatot (és így szintaktikai síkon nem is juthat kifejezésre) —, a puntuális szemlélet közvetlenül a *marad* ige szemléletváltásának tulajdonítható, a statikus, puntuális szemlélet ebben a jelenségben nyilvánul meg, és így közvetve megakadályozza a történés dinamikus megragadását.

B/ Ha megvizsgáljuk a következő csoport igeinek (*külmama, külmutama, pōlema, pōletama* ill. *mādanema*) latívszi szerkezetait, valamint finn, magyar és német megfelelőiket, azt tapasztaljuk, hogy az észti és a finn szerkezetekben két jelentésmoz-

zanat ötvöződik egybe: a történés végbemenése valamely helyen és az alany helyszínen maradása. Szemléletbeli megoszlás szempontjából az iméntihez hasonló képet kapunk: az észt és a finn a valóság szóban forgó folyamatát mindig dinamikusan, a német mindig statikusan, a magyar hol dinamikusan, hol statikusan tükrözi, a *mădanema* ige latívszi határozós szerkezetének megfelelője kivételével, amelyben mindig statikus szemlélet nyilvánul meg. Az a szempont, amely a magyar latívszi ill. lokatívszi struktúrák alkalmazását szabályozza, az *oda-* ill. *beletapadás* (amely a valóság bizonyos folyamatát önmagában is pregnánsan fejezi ki) mozzanata; amikor az alany (ill. a tárgy) a történés/cselekvés végbemenése következtében a történés/cselekvés helyével oly szorosan érintkezik, hogy attól el sem választható, a magyar latívszi szerkezet *-mozgás* jegyű igéjéhez a határozó viszonyjelölő eleme *+mozgás* jegyet kapcsol: *wezi on külmand tōbrise*; (*das Wasser ist im Zuber gefroren*) (WG. 344.); *kouko piti siinä häntä, jotta se kylmettyi kaivoon* - a medve ott tartotta a farkát, hogy az odafagyott a kutba (B. 234.) stb. Amikor az észt és finn igék nyugvásjelentéséhez a határozóban az *odamaradás* mozgásjelentése járul, *oda-* ill. *beletapadás*ról azonban nem lehet szó, a magyar lokatívszi szerkezet a punktuális, statikus szemlélet kifejezője: *Senna külmetati palju inimezi*; (*dort erfroren viele Menschen*) (WG. 344.); *kun olette pahat, tähän kylmämme, kuolemme kaikki*; mivel rosszak vagytok, itt fagyunk, halunk meg mindnyájan (B. 233.); - *odrad pöllule pōletab*; (*die Gerste verbrennt sie auf dem Felde*) (WG. 345.); *siinä olkien sekaan paloivat kumpikin*; ott égtek mind a ketten a szalma között (B. 231.). Mivel a *mădanema* "elrothad, elkorhad" ige nyugvásjelentéséhez az "oda-, ill. beletapadás" mozgásjelentése eleve nem kapcsolódhat, csupán az "odamaradás" mozzanata, az észt és finn latívszi szerkezetnek a magyarban (és természetesen a németben) mindig lokatívszi helyhatározós struktúra felel meg: *Wili mădaneb pōllu peale* (WG. 344.); *Vilja mătănee pellolle*¹³;

¹³ E. ITKONEN: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki, 1966. 322.

a gabona megrothad a földön; das Getreide verfault auf dem Felde.

C/ A *mahtuma* ige megfelelőihez mind a finnben, mind a magyarban járulhat latívuszi határozó. A magyarban azonban a latívuszi mellett egy lokatívuszi is kialakult; mindezeknek a szerkezeteknek az információtartalmát a német csupán két — egy latívuszi és egy lokatívuszi — szerkezetben képes kifejezni: *kõik se rahwas ei mahu kirikuse; (alle diese Leute haben nicht Platz in der Kirche)* (WG. 344.). *ega need ühelda kõik sinna ei mahu; (alle zusammen haben sie darin nicht Raum)* (B. 182.); *En mahdu minä manalle, sovi tuonelan tupihin* (SKRK. 426.); *emme enää molemmat yht'aikaa pesään mahdu; többé nem férünk be egyszerre a fészekbe mind a ketten* (B. 181.).

A finn és észt, valamint a magyar és német latívuszi szerkezetek között azonban lényeges különbség fedezhető fel: míg a finn és az észt szerkezet pregnáns, a magyar csak szinkrón szempontból az, a német pedig nem az. A magyar *fér* ige "eredetileg nem azt jelentette, hogy "locum habere"; "*Raum haben*", hanem: "*pervenio*"; "*kommen*, zu etwas gelangen, erreichen". (A votják, zürjén, cseremisiz megfelelők is hasonló jelentésűek).¹⁴ Ez a különbség nem változtat azon a tényen, hogy a két mozzanat (mozgás + nyugvás) mindhárom finnugor nyelvben összeötvöződik, a németben azonban nem: a finnugor pregnáns latívuszi szerkezetnek a németben nem pregnáns latívuszi - *eingehen in etw.* (Akk.) -, ill. nem pregnáns lokatívuszi - *Raum haben in etw.* (Dat.) - szerkezet felel meg, attól függően, hogy a valóság e folyamatának melyik mozzanata kerül előtérbe.

Az észt *viibima* ige pregnáns latívuszi szerkezetével a finnben, a magyarban és a németben egyaránt nem pregnáns lokatívuszi szerkezet áll szemben: *ta wībis wēl linna; (er verweilte noch in der Stadt)* (Wg. 345.); *vieraat viipyvät luonamme viikon; a vendégek egy hétig maradnak nálunk.*

¹⁴ BEKE Ö.: i.m. 164. - SIMONYI ZS.: i.m. 30.; KLEMM A.: i.m. 159-160.

Az eredeti finnugor szemléletet csak az észtt őrizte meg: a pregnáns latívszói szerkezetben a tartózkodik, időzik valahol -mozgás jegyéhez a marad valahová +mozgás jegye kapcsolódik. De az észtből is előfordul lokatívszói szerkesztés: *Vernandas viibides tuleb arvestada kohalikke kombeid; aki Vernandában van, annak a helyi szokásokhoz kell alkalmazkodnia* (S. 43.).

A finn és az észtt lokatívszó minden bizonnyal idegen szemléletbeli befolyást tükröz. Az idegen hatás itt csak közvetlenül érvényesülhetett, hiszen a *jääda/jääma* igéknek latívszói vonzatuk van.

... D/ Az *ära müüma*, *peitma* igék pregnáns latívszói szerkezetének jelentéstartalma: valamely tárgyat valamilyen szándékkal elvisz valahová (+mozgás jegy), és ott cselekszik vele valamit (-mozgás jegy); az *unustama* igéé: valamely helyen lévő tárgyat (-mozgás jegy) nem szándékosan ott (oda) hogy valahol (valahová) (+mozgás jegy).

Az *ära müüma* ige latívszói szerkezete és megfelelői a tipikus megoszlást mutatják:

Uleannetu, juba oled sa selle antikvariaati ära müünud! (P)

Sinä lurjus, olet sen myynynt antikvariaattiin!

Haszontalan, már el is adtad az antikváriumban!

Du Taugenichts, du hast es gewiss im Antiquariat verkauft!

A *peitma* ige latívszói szerkezetének mind a finnben, mind a magyarban van megfelelője, de ugyanakkor mindkét nyelvben kialakult lokatívszói szerkezet is. A németben az utóbbi használatos:

punasärgid peitsid ta botaanikaala varemetesse (P)

punapaidat piilottivat sen kasvitieteellisen puutarhan

rauniokeltariin

a vörösingesek elrejtették a fűvészkerti romban

die Rothemden hatten sie in der Ruine des botanischen

Gartens versteckt

Seal peidame end pilliroosse (P)

Siellä piileskelemme kaislikossa

Ott aztán elbújunk a sds között

Dort verstecken wir uns im Schilf

(A finn lokatívszt az iménti példában az ige gyakorító képzője teszi lehetővé).

Hogy a *valamit valahol felejt* szerkezet jelentéstartalma rokon a *valamit valahol hagy* szerkezetével, azt az is bizonyítja, hogy a két ige az adott szerkezetben egymással szubsztitúciós viszonyban van.

Így a várakozásnak megfelelően az észt-finn latívusszal magyar-német lokatívszt áll szemben: *ma unustazin rāmatu laua peale*; (*ich vergass das Buch auf dem Tisch*) (WG. 346.); *unohdin avaimet pöydälle* (SKRK. 426.). Hogy eredetileg a magyarban is a latívuszi szerkesztés volt a szokásos, arról a következő példák tanúskodnak: *Nem tudom vala mire vélni, hogy ennyire ide felejtettek bennünket* (B. 173.); *Ide felejtém magam* (B. 173.);

3.2. A -mozgás jegyű igékkel alakult pregnáns ablatívuszi szerkezetek

A következő észt igék ablatívuszi szerkezetét vetem össze finn, magyar és német megfelelőikkel: *leidma*, *leiduma*, *otsima*, *korjama*; *kinni võtma* és szinonimái; *ostma*.

A *leidma*, *leiduma* és a *lõytää*, *lõytyä* észt-finn ablatívuszi szerkezetének magyar-német lokatívszt felel meg:

Nad *leidsid* ühest nurgast veel seitse tomahooki (P)

He *lõysivät nurkasta* vielä seitsemän

Az egyik sarokban még hetet találtak

Sie fanden in einem Winkel noch sieben Stück

Az indoeurópai típusú szemlélet azonban az észtbe is behatolt:

Saiale *leidus kõhusopis* ikkagi veel ruumi (TÕ IV. 34.)

aga tema *teretamises leidub* midagi, mis pigemini nägemata võib jääda (M 31.)

Eredetileg a magyarban is ablatívuszi határozó járult a talál igéhez (bár BEKE ÖDÖN a következő — úgy vélem, nem ki-elégítő — példát közli: *Csak ugyan Istenért kérlek édes fiam benneteket, hogy egészségtekre viseljeteK gondot, hogy valami szomorúság ennyi gondjaim között onnét ne találjon* (B. 258.)).

Az *otsima*, ill. *etsiä*, *hakea*; *keres*; *sushen* igék helyhatározós szerkezeteit vizsgálva ugyanerre az eredményre jutunk: a tipikus megoszlás (észtfinn ablatívusz — (az irányjelentésű igekötős alakok ablatívuszi szerkezetétől eltekintve) magyar-német lokatívusz) mellett az észtfben meghonosodott a német *jemanden irgendwo aufsuchen* szerkezet tükörfordítása (vö. a 2. példát):

1. Ta vaeseke nuttis, sest ta oli juba igalt poolt
oma väikest haiget poega otsinud (P)
Hän itki sillä hän oli etsinut poikaansa kaikkialta
Sirt szegény, mert már mindenütt kereste a kis beteg fiát
Sie weinte, weil sie ihren armen kranken Sohn schon
überall gesucht hatte
2. ... ning jooksis edasi, et Bokat tema
kodus üles otsida (P)

A magyar *keres* ige ablatívuszi szerkesztésére is találunk mind nyelvtörténeti forrásokból származó, mind népnyelvi példákat, amelyek az ablatívuszi szerkezet eredetiségéről tanúskodnak: *Messzünnen ne keressünk a dologban bizonyosságot* (B. 257.); *Hát nyaka szakattyából kereste innót-túl* (B. 257.).

Az *etsiä* ablatívuszi szerkezetében megnyilvánuló jelentéskapcsolódásra HAKULINEN a következő magyarázatot adja: "... vaikka kysymyksen ollessa hakemisesta, esim. lauseessa »Etsittihin itkijätä selvältä meren selältä«, ei tietenkään vielä tosiasiallisesti tapahdu mitään etsityn siirtämistä hakupalkalta muuanne, on kuitenkin ajatusta lausuttaessa jo niin intensiivisesti eläydytty tavoitteen saavuttamisen mahdollisuuteen, että se on vaikuttanut kielellisen ilmauksen muotoon; »etsittihin« on täälläin loogisesti = koetettiin

löytää ja tuoda saapuville."¹⁵

Kétségtelen, hogy a finn őrizte meg legtisztábban az eredeti finnugor szemléletet; az ablatívuszi szerkesztést nem-hogy nem nyomta el a lokatívuszi (mint a magyarban), hanem variánsként sem hatolhatott be a nyelvbe (mint az észtnben); vö. svéd *Den sökande söker också i sin barm* (közmondás!) — finn *Hakee hakeva p o v e s t a n s a k i n* (B. 255.).

A *korjama* ige — amelynek szemantikai idevonhatósága nem szorul magyarázatra — észtn-finn ablatívuszi szerkezetével rendszerint magyar-német lokatívusz áll szemben (de az ablatívuszi használat ezekben sem ismeretlen):

*Las tulevad sügisel pimedad ööd, küllap korjad isegi
suosillalt viljavihke.* (TÕ V. 40.)

*Kunhan tulee syksyllä yöpimeät, kyllä saat sinäkin
korjata, yksinpä suosillaltakin, viljayhteitä.*

*Álljanak csak be ősszel a sötét éjszakák, majd
szedheted te is a gabonakévéket a mocsári átjárónál.*

*Lass nur erst die dunklen Herbstnächte kommen, dann wirst
du schon selbst Garben auf dem Moordamm auflesen können.*

A *kinni vōtma* ige és szinonimái (*kinni haarama*, *kinni pidama*, *kinni hoidma*, *kinni hakkama* stb.) ablatívuszi szerkeze és a tipikus megoszlás erősen emlékeztet a *välja minema/tulema*, ill. *sisse minema/tulema* igék ablatívuszi szerkezetére és megfelelőikre, s ez nem is véletlen: "In mehreren Sprachen, besonders in denen, die keine besondere Form für den Prosektiv entwickelt haben, ist in dieser Funktion der Ablativ gebräuchlich zur Bezeichnung des Teils, wobei man etwas fasst, wo jemand berührt, geküsst, geschlagen wird."¹⁶ Az észtn-finn ablatívuszzal rendszerint magyar-német lokatívusz áll szemben:

¹⁵ L. HAKULINEN: i. m. 428.

¹⁶ FOKOS-FUCHS D.: Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft, Ural-altaische Bibliothek, XI. Wiesbaden, 1962. 88.

*võttis siis oma kaaslase, Ammasoo Villemi kraest
kinni (TÕ IV. 30.)*

*otti sitten kiinni kauluksesta seuralaistansa
s cimboráját, ... Ämmasoo Villemet nyakon ragadva ...
packte seinen Begleiter, den Ämmasoo Villem ... am Kragen*

De előfordul az is, hogy az észtl ablatívuszt a többi
nyelv latívusszal adja vissza:

Ta hakkas teise käega voodi peatsist kinni (P)

Hän tarttui toisella kädellään sängyn päähän

Fél kezével belekapaszkodott az ágya fejébe

*Er klammerte sich mit einer Hand an das Kopfende
des Bettes*

Az észtl *ostma* és a finn *ostaa* ige ablatívuszi szerkezeté-
nek megfelelőit megvizsgálva ugyancsak a tipikus megoszlás
képét kapjuk: *ma ostsin seda turult; (ich kaufte es auf dem
Markte) (WG. 346.); Viinat ostin Wiipurista, oluet omilta
mailta; a pälinkät Viborgban vettem, a sört saját földünkön
(B. 246.); és*

Ärge ostke sellelt (P)

Älkää ostako häneltä mitään

Ne vegyen enné!

Kaufen Sie nicht bei ihm

A magyarban használatos az ablatívuszi szerkesztés is
(a névszó jelentéstartalmától függ, felcserélhető-e vele a
lokatívusz vagy sem). A helymegjelölő észtl-finn ablatívuszi
szerkezet az összekapcsolódó jelentésmozzanatok szempontjából
(valahol vesz valamit és elhozza onnan) az *ära müüma* ill.
myydä ige latívuszi szerkezetével állítható szembe (valahová
elvisz valamit és ott eladja).

4. Tekintsük át, milyen irányjelentésű szerkezetek fe-
lelnek meg az észtl A/ pregnáns latívuszi, és a B/ pregnáns
ablatívuszi szerkezeteknek:

Igék	Észt	Finn	Magyar	Német
A.				
surema	latívusz (elatívusz)	latívusz	latívusz lokatívusz (ablatívusz)	lokatívusz (ablatívusz)
uppuma uputama	latívusz	latívusz	latívusz lokatívusz (ablatívusz)	lokatívusz
väsima	latívusz	latívusz	latívusz lokatívusz (ablatívusz)	lokatívusz
külmama külmetama	latívusz	latívusz	latívusz lokatívusz	lokatívusz
põlema põletama	latívusz	latívusz	latívusz lokatívusz	lokatívusz
mādanema	latívusz	latívusz	lokatívusz	lokatívusz
mahtuma	latívusz	latívusz	latívusz lokatívusz	(latívusz) (lokatívusz)
viibima	latívusz	lokatívusz	lokatívusz	lokatívusz
ära müüma	latívusz	latívusz	lokatívusz	lokatívusz
peitma	latívusz	latívusz	latívusz lokatívusz	lokatívusz
unustama	latívusz	latívusz	lokatívusz	lokatívusz
B.				
leidma leiduma	ablatívusz lokatívusz	ablatívusz	lokatívusz	lokatívusz
otsima	ablatívusz lokatívusz	ablatívusz	lokatívusz (ablatívusz)	lokatívusz
korjama	ablatívusz	ablatívusz	lokatívusz ablatívusz	lokatívusz
kinni võtma	ablatívusz	ablatívusz	lokatívusz	lokatívusz
ostma	ablatívusz	ablatívusz	lokatívusz ablatívusz	lokatívusz

Szembetűnő a magyar eltávolodása a jellegzetesen finnugor szemléletű észttől és finntól. Megállapítható, hogy ez az eltávolodás az ablatívuszi szerkezetek körében erősebb. A magyar pregnáns latívuszi szerkezetek nem szorultak háttérbe az indoeurópai típusú statikus szemléletet hordozó magyar lokatívuszi szerkezetek mögött (mint ez az egykor mozgást jelentő igékkel alakult pregnáns szerkezetek esetében megfigyelhető), hanem a funkciómegoszlás révén jobban megőrizték az eredeti finnugor szemléletet.

Az egykor (ill. ma is) mozgást jelentő észti igék és finn megfelelőik (itt be nem mutatott) pregnáns latívuszi és ablatívuszi szerkezeteiben tisztán nyilatkozik meg a dinamikus finnugor szemlélet. A szorosabban vett pregnáns szerkezetekben már kis eltolódás figyelhető meg az indoeurópai szemlélet felé, mégpedig az észtben.

Ez az eltérés a pregnáns szerkezetek viszonylatában még csak nyomokban fedezhető fel; ha azonban az általános irányjelölés vizsgálatáról áttérünk a bel- és külviszonyjelölés, majd a speciális külviszonyjelölés hasonló keretekben (kötött határozós szerkezetek terén) végzett kontrasztív vizsgálatára, megfigyelhető az észti fokozatos eltávolodása a finntól, és közeledése a magyarhoz és a némethez. Az észti belviszonyjelölő lokális esetragokkal szerkesztett kötött határozós szerkezetek körében ez még viszonylag kevésbé érzékelhető (bár az észtben jóval kevesebb pl. az illatívuszi vonzatszerkezet, mint a finnben). Az észti külviszonyjelölő határozós szerkezetek körében viszont már határozottan megmutatkoznak azok a jelenségek, amelyek az észtet a finntól elválasztják, s ezek (szinte a magyart meghaladó mértékben) az észti névutós szerkezetek területén kumulálódnak (részben rendszerbeli okokból). E folyamat bemutatására itt most nem vállalkozhatom.

Vizsont ha meggondoljuk, hogy a legmélyebb gyökerű, a nyelvcsaládunkra jellemző sajátosságok éppen abba a körbe tartoznak, amelyben az észti még nem mutat kiválási tenden-

ciát, a magyar viszont igen, elfogadhatjuk azt a feltevést, hogy az észet a finnugor és az indoeurópai nyelvek közötti azon szemléleti különbségek aspektusából, amelyek a kötött határozós szerkezetek viszonyjelölő elemének szemantikai funkciójában nyilvánulnak meg, valóban a tisztábban finnugor szemléletű finn és a már jobban eltávolodott magyar között helyezhető el.

Rövidítések

- B. = BEKE ÜDÖN: Finnugor határozós szerkezetek.
NyK. 43, 161-275.
- SKRK. = L. HAKULINEN: Suomen kielen rakenne ja kehitys.
Helsinki, 1961.
- WG. = F.J. WIEDEMANN: Grammatik der ehstnischen
Sprache. St. Petersburg, 1875.
- M = E. VILDE: Mäeküla piimamees. Tallinn, 1960.
E. VILDE: Mäenkylän maitomies. Helsinki, 1920.
E. VILDE: Aki eladta a feleségét. Bp., 1967.
- P = F. MOLNÁR: Pál-tänava poisid. Tallin, 1957.
F. MOLNÁR: Koulupoikia. Helsinki, 1971.
MOLNÁR F.: A Pál utcai fiúk. Bp. 1962.
F. MOLNÁR: Die Jungen der Paulstrasse. Leipzig, 1928.
- S = A. VALTON: Sõnumitooja. Tallinn, 1972.
A. VALTON: A hurok és más elbeszélések. Bp. 1974.
- TÕ = A.H. TAMMSAARE: Tõde ja õigus I. Tallinn, 1964.
A.H. TAMMSAARE: Totuus ja oikeus I. Porvoo, 1932.
A.H. TAMMSAARE: Orcád veritékével. Bp. 1967.
A.H. TAMMSAARE: Wargamäe. Leipzig, 1970.

Irodalom

- BEKE ÜDÖN: Finnugor határozós szerkezetek.
NyK. 43. 161-275.
- ERKKI ITKONEN: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki,
1966.
- FOKOS-FUCHS DÁVID: Uráli és altaji összehasonlító
szintaktikai tanulmányok. NyK.
64. 13-56.
- FOKOS-FUCHS DÁVID: Rolle der Syntax in der Frage nach
Sprachverwandtschaft. Ural-altaische
Bibliothek, XI. Wiesbaden, 1962.
- LAURI HAKULINEN: Suomen kielen rakenne ja kehitys.
Helsinki, 1961.

- G. HELBIG - W. SCHENKEL: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig, 1969.
- LAURI KETTUNEN: Eesti kielen oppikirja. Porvoo, 1931.
- KLEMM ANTAL: Magyar történeti mondattan. Bp. 1928.
- KARL KONT: Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. Tallinn, 1963.
- HUNO RÄTSEP: Eesti keele lihtlausete tüübid. Tallinn, 1978.
- SIMONYI ZSIGMOND: A magyar határozók. I-II. 1888.
- J. VALGMA - N. REMMEL: Eesti keele grammatika. Tallinn, 1970.
- F.J. WIEDEMANN: Grammatik der ehstnischen Sprache. St. Petersburg, 1875.

EINE KONTRASTIVE UNTERSUCHUNG ESTNISCHER PRÄGNANTER ADVERBIAL-
KONSTRUKTIONEN.

von
Agnes Lerch

In dem Aufsatz werden estnische prägnante Adverbialkonstruktionen, verglichen mit ihren finnischen, ungarischen und deutschen Entsprechungen, aus dem Aspekt jener Anschauungsunterschiede untersucht, die sich in der Bedeutung der Kasusendungen bzw. Präpositionen äussern, und durch die unter anderem die finnisch-ugrische Sprachfamilie der indoeuropäischen entgegengestellt wird.

Von diesem Gesichtspunkt aus betrachtet kann das Estnische zwischen das Finnische und das Ungarische eingereiht werden; im Finnischen (und auch im Estnischen) wurde nämlich die ursprüngliche dynamische Widerspiegelungsweise der Handlung besser bewahrt, als im Ungarischen. Obwohl unter den estnischen Konstruktionen kann einige Verschiebung nach den indoeuropäischen Lokativkonstruktionen hin wahrgenommen werden, im allgemeinen entsprechen den finnisch-estnischen dynamischen Lativ- bzw. Ablativkonstruktionen im Deutschen statische Lokativkonstruktionen, und im Ungarischen sowohl dynamische Lativ- oder Ablativkonstruktionen als auch statische Lokativkonstruktionen. Die aus typologischem Gesichtspunkt interessante Entfernung des Ungarischen vom Finnischen und Estnischen fällt besonders auf dem Gebiet der Ablativkonstruktionen in die Augen. Die Funktionen der ungarischen Lativ- und Ablativkonstruktionen bzw. die der Lokativkonstruktionen haben sich parallel mit den schilderten sprachlichen Veränderungen verteilt.